

ГЕНРІ ТОРО

ГРОМАДЯНСЬКА
НЕПОКОРА

ГЕНРІ ТОРО

ГРОМАДЯНСЬКА
НЕПОКОРА

КИЇВ

1991

«ЯВА»

ВІД ВИДАВЦЯ

Публічну лекцію американського мислителя-транспеденталіста Генрі Торо опубліковано в США усього через рік після выходу в світ у Лондоні «Комуністичного маніфесту» Маркса і Енгельса. Вона стала евангелем тієї частини пригнобленого світу, що не повірила у привід над Європою і шукала щастя у національно-незвільній боротьбі. Українці чекали на вчестріч з книжкою мало не півтора століття — аж 140-річний ювілей її ушанував журнал «Всесвіт» (1989, № 6) публікацією перекладу М. Діброя. Чи то загальна наша непоінформованість, чи малотиражність журналу, чи стиль перекладача, недто прихильного до владикинісу, винні — але ця така важлива подія лишається майже непоміченою в тому інформаційному потоці, що ним перебудова заливає усі відрад спалахи живої думки і вільного слова.

Фінансуючи зі своїх небагатих фондів окрім видання у новому, близьчому до оригінального тексту і авторського темпераменту перекладі, Українська Республіканська Партія рекомендую своїм членам та прихильникам, усій демократичній та національно свідомій громаді памфлет Генрі Торо «Громадянська непокора» як програмову партійну лектuru, моральний дорожник, підручник політичної самоосвіти та оперативну настанову до конкретного чину.

Прийми, Україно!

Л. ЛУК'ЯНЕНКО,
голова Української Республіканської Партії

ЯЩИРИМ серцем приймаю мотто*: «Найкращий уряд той, що найменше урядує» і бажав би йому частішого й систематичнішого застосування в житті. Здійснений на практиці, він у решті-решт набрав би такого, не менш, як на мене, слушного, звучання: «Найкращий уряд той, що не урядує зовсім». І коли людство досягне зрілості, саме такі уряди воно й матиме. Уряд, приймні, не повинен заважати. Однак, як правило, більшість урядів завжди (і всі воїни — часом) заважають. Ті самі заперечення, що висуваються проти постійної армії (а їх немало і всі вони слушні та гідні повного тріумфу), можна зрештою висунути і проти існування постійного уряду. Постійна армія — це тільки знаряддя сталого уряду. Сам уряд, що є тільки знаряддям, обраним народом для виконання своєї волі, надто схильний псуватись і перероджуватись перш, ніж люди встигають діжати користі з нього. Перший доказ — нинішня мексиканська війна, робота відносно невеликої купки людей, що використали постійний уряд як влас-

*) Пояснення незрозумілих слів і виразів, цитованих уривків, персоналій тощо див. у кінці тексту.

не знаряддя, бо народ ніколи не вдався б до такого способу розв'язання проблем.

Американський уряд. Чим він є, як не традицією, котра, — хоч іще зовсім недавня, — прагне передати себе недоторканою наступним поколінням, але на кожному кроці розгублює клапті своєї інтегральності? Він не наділений тою живучістю і спою, що її має окрема людська істота, бо індивідуальна істота здатна підкорити його своїй волі. Народові він служить не краще за дерев'яну гармату, від чого, правда, не перестає бути потрібним населенню, бо люди потребують тої чи іншої достатньо хитромудрої машинерії, щоб, чуючи її торохтіння, задовольняти притаманне їм уявлення про владу над собою. Отож, існування урядів тільки показує, як легко людей можна дурити, ба навіть як охоче вони самі себе дурять в розрахунку на якісні вигоди. Неймовірно, але доводиться визнати цей факт. Вся урядова підтримка різних ініціатив полягає лише у жвавості, з якою уряд забирається геть з їх шляху. **Не він забезпечує свободу країні. Не він колонізує Захід. Не він дає освіту.** Тільки успадкованим рисам своїх характерів завдячують американці усім, чого вони досягли. Можна було б досягти й більшого, аби уряд часом не ставав на перешкоді. Бо уряд — це тільки компроміс, що за його допомгою людям вдається не заважати одне одному, і, як було вже сказано, тоді він найкращий, коли найменше заважає підданим. Ремесла й торгівля, не будь вони гнучкіші за каучук, навряд чи

зуміли б перескачувати через ті колоди, які постійно кидають їм під ноги законодавці. Дії цих людей, оцінювані тільки за наслідками, а не за якимись нюансами намірів, заслуговують тієї ж кваліфікації й кари, що й вчинки зловмисників, зловлених на пошкодженні залишничної колії.

Проте, виступаючи з практичних і громадянських позицій, я, на відміну від тих, що звуть себе противниками всякої влади, висловлююсь не за негайне скасування уряду, а за його **негайне поліпшення**. Дайте кожному сказати, який уряд він шануватиме, і це вже буде перший крок до створення власне такого уряду.

Коли влада потрапляє до рук народу, тоді так звана більшість одержує право (і довгий час користується ним) на владу не тому, що такий стан речей здається меншості найсправедливішим, а практично тільки тому, що більшість користується своєю фізичною перевагою. Але уряд, в якому править більшість, не може у всіх випадках опиратися на справедливості або хоч на тому, що людям здається справедливістю. Та невже не можна створити уряду, в якому не більшість, а совість достаточно вирішує, що є добре, а що зло? Уряду, в якому більшістю голосів вирішувалися б тільки ті питання, до яких підходить правило більшої чи меншої доцільності? Чи має право громадянин — хоча б на хвилину, хоча б у найменшій мірі — делегувати своє сумління у розпорядження законодавчого органу? Навіщо ж тоді кожну людину наділено

совістю? Я вважаю, що треба бути в першу чергу людиною, а вже потім підданим, суб'єктом права і повагу до справедливості належить культивувати з більшим запалом, ніж законопокірність. Єдиним зобов'язанням, яке я маю право взяти на себе, є зобов'язання діяти щоразу так, як я вважаю за справедливе. Досить влучним є вислів, що корпорація не має совісті, але корпорація совісних людей буде **совісною** корпорацією. Закон ніколи не робить людину ні на крихту справедливішою. Навпаки, через свою законопокірність навіть порядні люди будь-коли можуть стати знаряддям неправди. Природнім і наочним прикладом надмірної поваги до закону буде картина військової колони: полковник, капітани, капрали, шерегівці, обозники та всі інші крокують у подивугідному порядку через гори і долини прямісінько на війну успереч власній волі, ба, навіть, наперекір здоровому власному грудовій совісті, що й підганяє їх крок у марші, прискорюючи ритм серцебиття. Бо жоден з них не має сумніву в тому, що дав себе вплутати у паскуду справу, усі воїни — пацифісти в душі. То хто це? Люди? Чи маленькі самохідні укріплення і складч боєприпасів, поставлені на службу якомусь наділеному владою і позбавленому найменших слідів сумління державному мужеві? Або відвідайте військовий порт, гляньте на морського піхотинця: та ке з людиною може зробити тільки американський уряд або якийсь чаклун своїм відъмацьким мисте

цтвом. Це ж тінь, подобизна людська, вже за життя обряджена до труни і вже, можна сказати, похована навстоячки під своїми обладунками з дотриманням усіх військових почестей. Хоч може бути й таке:

Там не чулось ні бубнів, ні жалібних нут,
Коли з трупом до шанців ми гнали щосили,
Хоч би вистрілив хто на прощальний салют,
Над гробом, де героя зарили.

Маса людей служать державі отак, не як люди, а як машини, віддаючи їй свої тіла. Це стосується постійної армії, міліції, тюремників, констеблів, рейнджерів тощо. У більшості випадків вони не керуються ні здоровим глуздом, ні моральними мотивами, трактуючи самих себе нарівні з лісоматеріалом, камінням і глиною. То може б з дерева натесати таких пеньків? Вони годилися б для сеї справи не гірше громадян. Подібні особи викликають не більше поваги до себе, ніж солом'яні опудала або купи гною, і вартість їх не сягає вище за ціни на коні та пси. Та навіть такі вважаються повсюдно за добропорядних громадян. Інші — як от більшість законодавців, політиків, юристів, церковно-служителів та канцеляристів, служать державі переважно своїми головами, мізками і, позаяк вони рідко при цьому достерігаються моральних тонкощів, могли б служити дідькові так само, як і богої, хоча б і ненаміreno. І тільки небагато хто — герой, патріоти, великомученики, реформатори ви-

щого калібру і люди — служать державі ще й своїми сумліннями і через це хоч-не-хоч мусять в більшості випадків виступати проти неї, за що її одержують собі статус ворогів в очах держави. Розумна людина хоче принести користь саме як людина і ніколи не дасть принизити себе до рівня «глини», котрою «од вітру хтось заткає щілину», залишаючи хіба що своїм тлінним залишкам цю роль.

Я падто шляхетний, щоб іншим належати,
На другорядних ролях, під контролем
Чи бути слугою й слухняним знаряддям,
Будь-якої із держав на світі.

Той, хто віддає себе усього своїм близкім, здається ім ні на що непридатним самолюбом, а хто обачно ділить самовіддачу на порції — того проголошують великим благодійником і людинолюбцем.

Яку ж позицію зайняти нам відносно нинішнього американського уряду? Я б відповів на це питання так: усякі зв'язки з ним — ганебні. Ні на хвилину я не можу визнати своїм урядом ту політичну організацію, що одночасно є урядом для чорношкірих невільників.

Усі люди вважають законним право на революцію, тобто право на відмову від покори і право на виступ проти уряду, коли його деспотизм або некомпетентність перевищують межі терпіння. Але майже всі вони рахують, що нині не та ситуація. «Такою» ситуація була, вважають, в період революції 1775 року. Але коли б мені хто сказав, що

уряд поганий, бо пообкладав митом деякі зарубіжні товари, імпортовані в наші гавані, — я б, швидше за все, не здіймав би зйового галасу, бо без них товарів можна було обійтися. Жоден механізм не обходиться в роботі без тертя і, можливо, саме воно дає немало користі для зрівноваження зла. У всякому випадку від галасу з цієї причини нічого доброго не прибуде. Але коли тертя виводить з ладу увесь механізм і викликає організований гніт або грабунок, тоді я кажу: годі з нас вже цього механізму! Іншими словами — коли одну шосту населення країни, створеної як притулок вольностей, складають невільники; коли країна незаконно загарбана і окупована іноземною армією, що підкорила її законам військового часу, — тоді, гадаю, порядній людині саме час бунтуватися і піднімати революцію. І цей обов'язок кожного громадянина загострюється ще й тим, що країною, у такий спосіб зневоленою, є не наша країна, зате нашою є загарбницька армія.

Вільям Пелі, — загальнозвінаний авторитет в питаннях моралі, — у одному з розділів своєї праці «Обов'язок підпорядкування цивільний владі» зводить усю сукупність громадянських обов'язків до засади обопільної вигоди. Більше того, далі він доходить до висновку, що «доки вимагають інтереси суспільства, тобто доки утворення опозиції або зміна існуючого ладу загрожують накликати нещастия на все суспільство — воля Божа велить коритися встановленому урядові, але — не довше!»

Виходячи з цього, віправдання кожного випадку непокори зводиться до порівняльного обчислення розмірів небезпеки і втрат з одного боку, та вірогідності й коштів відшкодування їх з другого. А такий підрахунок, запевняє Пелі, посильний кожному. Здається, однак, що він не врахував такої ситуації, коли правило розумного компромісу не підходить, коли як народ так і кожна окрема особа мусить стояти за правду, чого б це їм не коштувало. Коли б я вчиняв несправедливість, вихопивши дошку з рук потопаючого, я мусив би повернути її, хоч би й сам був приречений на загибель. На думку ж нашого автора гинути було б недоцільно. Але хіба не втратить себе навіки той, хто в такий спосіб урятує своє життя? Наш народ повинен знищiti рабство і припинити війну у Мексиці, навіть коли б це й коштувало йому власного існування.

На ділі всі держави погоджуються з визначним філософом, але чи скаже хоч хто-небудь, що штат Массачусетс в нинішній кризі діє належним чином?

Держава — хвойда! Сукні золотої

Все задирає шлейф, а душу топить в гної.

Коли казати так, як воно є, реформам у Массачусетсі опирається не сто тисяч політиків Півдня, а сто тисяч місцевих комерсантів і фермерів, котрі цікавляться більш торгівлею і сільським господарством, аніж людяністю, і тому не доросли ще до справедливості, чого б вона їм не коштувала, стосовно негрів і мексиканців. Я звинувачую в цьому не далеких ворогів, а тих, хто тут, вдома, співпра-

цює з ними і підохочує їх. Я звинувачую тих, без кого далекі вороги були б нешкідливими. Ми звичали говорити, що людські маси не дозріли до змін. Але дозрівання свідомості тягнеться кволо, бо меншість не набагато розумніша й не краща за більшість. Не так воно вже й важливо, щоб більшість зрівнялася в досконалості з тобою. Важливіше, щоб існував десь той абсолютний ідеал, бо тільки зін може започаткувати процес бродіння у всьому широкому загалі. Тисячі людей в душі осуджують рабство й війну, але на ділі вони не починають нічого, щоб покласти їм край. Вважаючи себе нащадками Вашингтона і Франкліна, вони сидять склавши руки, кажуть, що не знають, що їм робити, і справді-таки не роблять нічого. Навіть проблему свободи вони ставлять нижче проблеми вільного ринку і мирно вивчають після обіду прейскуранти упереміж з останніми новинами з Мексикі, впадаючи в сон, можливо, від одного й другого однаково. А що ж варті сьогодні за прейскурантом чесна людина і патріот? Вони все клопочуться, бідкаються і часом пишуть протести, але все це робиться ні переконано, ані ефективно. Позні добріх намірів, вони чекають, поїдуть інший віправить зло, аби їм не треба було більше бідкатися й нарікати. У найкращому разі вони віддають тільки свій дешевий голос та кволу моральну підтримку і помахують на прощання ручкою законності, що обминає їх здаля. Дев'ятсот дев'яносто дев'ять симпатиків справедливості припадає на одного дійсно справедливого.

дливого. Зате домовитися з ним, справжнім власником, легше, аніж з тимчасовими опікунами зі сторони.

Всяке голосування є видом азартної гри, ніби шашки або трік-трак, прикритої благенським серпантином моралі, грою у чіт-не-чіт, розгрою моральних проблем, що супроводжується, природно, ставками. Характер самого учасника голосування ніколи не вступає у гру. Ризикуючи, можливо, своїм голосом, я ставлю його на те, що вважаю за слушне, але смертельної зацікавленості виграшем моєї правди у мене нема. Волю скласти все на розсуд більшості. Саме тому її зобов'язання ніколи не виходять за межі доцільного компромісу. Навіть **голосуючи за слушну справу, ми ще нічого не робимо для її торжества.** Ми тільки деликатно натякаємо людям на своє бажання тріумфу правди. А мудра людина не кинула б справи на волю випадку і не чекала б її тріумфу з ласки її волі більшості. У масових рухах ще не обов'язково вся правда. Коли більшість проголосує нарешті за ліквідацію рабства, то вона зробить це лише через свою повну байдужість до цієї проблеми або тому, що від рабства вже мало що залишилось для ліквідації шляхом голосування. На той час вже тільки **вони** залишаються єдиними рабами. Ліквідацію рабства зможе наблизити тільки той голос, що буде поданий на доказ і підтвердження **своєї власної свободи.**

Я чув, що в Балтиморі чи ще десять там має відбутися з'їзд для висування кандидата на пост пре-

10:8

зидента. З'їдуться головним чином редактори та люди, що займаються політикою для заробітку. Ось я їх міркую, що ж важитиме для кожної незалежної, інтелігентної і порядної людини вибір, який вони там зроблять? Чи нас може, не цікавити розум і чесність кандидата? Чи вже нас не обходить, як проголосують інші? Хіба нема в країні таких людей, що не беруть участі у з'їздах? Бо, виявляється, що все виходить навпаки. Так званий добropорядний громадянин пасивно зрікається своїх обов'язків і починає журитися за свою вітчизну, в той час, як то вітчизна має більше підстав впадати в розpac чеpез нього. Далі він покірно приймає одну з підібраних у такий спосіб кандидатур як **єдинодоступну** для нього, чим тільки ще раз доводить, що сам він завжди **вседоступний** для будь-яких махінацій демагога. Голос його стає вартим не більше, ніж голос якогось позбавленого моральних засад іммігранта або продажного аборигена, котрого неважко підкупити. Слава людині, що залишається **людиною** і має, яккаже мій сусід, такі кістки у хребті, що їх одною рукою не зігнеш. Наші статистики помилюються: кількість населення, яку вони подають, щось надто велика. Скільки людей припадає на квадратну тисячу миль у нашій країні? Навряд чи їй одна. Чи не тому її заманює Америка різними пільгами емігрантів на поселення? Бо американець виродився до рівня члена таємного братства взаємодопомоги, котрого легко впізнати по гіпертрофованих органах пристосуван-

ня до стадного способу життя і демонстративної відсутності інтелекту у поєднанні з байдурою звичкою покладатися на власні сили. Перша й найголовніша турбота у нього з моменту появи на світ — переконатися в належних умовах утримання в притулках для бездомних. І ще до того, як одержить законне право вдягнути штани з довгими холошами, він починає збирати датки у фонд забезпечення вдів і сиріт, які будь-де не є. Коротше кажучи, американець це той, хто наважується жити тільки при допомозі компанії взаємострахування, якщо вона пообіцяє поховати його за пристойним розрядом.

Ніхто не зобов'язаний, само собою розуміється, повністю віддати себе на викорінення будь-якого, навіть найбільшого, зла. На разі можна ще знайти й інші поприща для застосування своїх сил. Але кожен повинен бодай умити від зла свої руки і помисли та хоч не надавати злу практичної підтримки. Посвячуючись іншим цілям і своїм роздумам, я мушу перше упевнитись, що цим самим ні в кого не сиджу на ший. З чужого карку я повинен злізти, щоб і той чоловік зміг зайнятися власними роздумами. Ось я наведу вам приклад великої, хоч і торкованої нами непослідовності. Від деяких громадян нашого міста можна почути таке: «Хай-но б мені наказали йти на приборкання негрів або на Мексику! — Я б їм пішов!» В той же час саме ці люди підставили за себе заміну безпосередньо (підкоряючись наказові) або посередньо, тобто даючи

1029

свої гроші державі. Солдатові, котрій відмовився служити під час несправедливої війни, аплодують ті, що не відмовились підтримувати несправедливий уряд, котрій розпочав війну. Аплодують ті, чиї дії та авторитет він зневажив і виставив на глум. Виглядає так, ніби країна дійшла до такого ступеню розкяяння, коли вже готова наймати собі бичувальника за свої гріхи, але ще не на стільки, щоб хоч на мить перестати грішити. Ось так во ім'я Порядку і Державної Влади нас, по суті, змушують присягати на вірність власній підлогі ще й свято виконувати присягу. Пекучість сорому за перший гріх з часом втрачає гостроту аж до повного збайдужіння, а гріх з речі **антиморальної** перетворюється у таку собі **не дуже моральну**, але не зовсім зайву в щоденному житті штуку.

Найбільші і найпоширеніші гріхи тримаються на найщиріших цнотах. Тінь того несхвалення, що з ним ми ставимось до цноти патріотизму, найчастіше падає на людей шляхетних. Ті, що не схвалюючи ні складу ні напрямку уряду, сплачують, однак, йому данину покори і підтримки, належать до його найактивніших попілчників і дуже часто до найупертих протицників реформ. Є такі, що закликають вийти із Сполучки Штатів й ігнорувати накази президента. А чого б їм самим не вийти з Сполучки — сполучки між собою та державою, і не припинити вносити до державної скарбниці свої частки податків? Хіба вони перебувають не в тих само стосунках з державою, що кожен окремий

штат з Сполученими Штатами? І хіба не ті самі причини утримують штат від опору федеральним властям, що їх від опору штатним?

І як ото люди можуть задовольнятися тільки тим, що мають власну думку, та ще й радіти з цього? Що ж то за радість, коли власна думка підказує, що тебе кривдає! Адже коли сусід у вас відурить якогось там долара, ви ж не вдовольнитеся тим, що знаєте а чи відверто заявляєте про цей обман, чи навіть вимагаєте від кривдника розплати. В таких випадках кожен негайно докладе всіх сил, щоб повернути борг до останнього цента і більше на обман не піддаватися. Послідовна принципільність у діях, чітке усвідомлення ідеї справедливості і повна посвята їй змінюють все довкола. Тільки така поведінка є революційною в суті своїй і тільки вона повністю перевертає світ. Розпадаються не лише держави й релігії, — розлом проходить крізь сім'ї, ба навіть і **особистість** ламається навіл, відділяючи в собі катанське від Божого.

Що ми повинні чинити, ставши перед фактом існування несправедливих законів: просто коритися їм, вимагати негайного скасування і тим часом лояльно терпіти їх, а чи відразу починати порушувати? Панує думка, що за такого способу державного правління як у нас, треба чекати, поки не переконаєш більшість у необхідності реформ. Вважається, що непокора як протидія злу може виявитися сама ще більшим злом. Але ж то вже вина й відповідальність уряду, коли протидія на його

10:10

вади стає ще більшим лихом. До цього справу довів сам уряд. Де був його розум, коли треба було своєчасно запередбачувати й переводити реформи? Чому він не прислухався до мудрішої меншості своїх підданих? Чому злобиться й опирається, аж поки не почне боліти? Чому не заохочує громадян пильніше панtrувати за своїми промахами; чому невикриває їх сам, коли вони вже трапляються? Чому він завжди розпинає Христа, анафемує Коперника й Лютера, оголошує бунтівниками Вашінгтона і Франкліна?

Можна подумати, що свідоме й активне невизнання урядової влади є тим єдиним правопорушенням, саму можливість якого уряд ніколи не брав під увагу. Бо інакше чому він не визначив за нього конкретної, відповідної і співмірної кари? Варто неімущому хоч раз відмовитися заробити десь дев'ять шілінгів на податок, як його кидають за грати на не визначений жодним з відомих мені законів відрізок часу, залежний тільки від розсуду тих, хто його туди вкинув, а от якби він украв у суспільства дев'яностократ по дев'ять шілінгів — його б хутко випустили б знову на волю.

Якщо несправедливість є складовою частиною того тертя, що без нього не може обйтися державний механізм, то нехай воно собі третиться. Є надія, що колись зітреться, а тоді вже напевне машина розвалиться. Доки беззаконня опанувало тільки одною котроюсь пружиною чи коліщам, тягою чи передачею державного механізму, доти ще, певне,

можна міркувати, чи виправдають себе кошти направи закону. Але якщо при цьому в силу природи закону і вам доведеться стати знаряддям несправедливості щодо інших, тоді залишається одне: поруште цей закон! Киньте своє життя між трибки, щоб спинити машину, або хоч принаймні допильнуйте, щоб вас не використали в інтересах того зла, проти якого ви боретеся.

Що ж до офіційно-законних засобів виправлення державного зла, то я таких не знаю. Легальні методи потребують надто багато часу, а наше життя таке коротке! Та є багато й інших справ, якими цікаво займатися. Я народився на світ не для того, щоб пристосовувати його для гідного, терпимого життя, а для того, щоб жити у нім, який він вже не є. Всього на світі одна людина не переробить, вона може займатися лише чимось одним, а оскільки не зробиш усього, то хоч не треба партачити те одне, що робиш. Я не вважаю себе зобов'язаним апелювати до губернатора чи законодавчих зборів більше, ніж вони зобов'язані апелювати до мене, бо що залишиться мені, коли вони не зволять прислухатись до моїх апеляцій? На такий випадок державою не передбачено ніяких реченців, бо кірнь зла в самій її конституції. Конституція може здаватись суveroю, невблаганною і непоступливою, але вона повинна з найбільшою увагою і добротою опікуватися кожною живою душою, що на опіку заслуговує і здатна поцінувати її. Оце і вся суть змін на краще — проста, як народження й смерть,

що проїмають судомами увесь організм.

Людям, що звуть себеabolіціоністами, я без тіні сумніву порадив би չегайно і явно припинити підтримку — особисту й фінансову — уряду штату Массачусетс і не чекати, доки уконститується більшість з перевагою в один голос, терплячи тим часом зверхність несправедливого закону. Вважаю, що досить з них Бога по їхньому боці; інших вирішальних голосів чекати не треба. Більш того, кожна людина, правопорядніша за своє оточення, сама конститує одноголосову більшість.

Віч-на-віч з існуючим американським урядом або його відпоручником — урядом штату я зустрічаюся безпосередньо раз на рік, не частіше. Він з'являється переді мною в особі урядового збирача податків. Це єдиний символ, в якому людина моєго стану може зіткнутися з урядом, і тоді він чітко вимагає: «Визнай мене!» Ось тут найпростішим, найефективнішим і найдоцільнішим за даних обставин способом показати, як мало я задоволений урядом, і як я не люблю його, буде відмовити йому в визнанні. Збирач податків — у приватному житті мій сусіда, і саме з ним я мушу мати справу, бо ж не з казенным — папером будеш сваритися. Роль урядового функціонера він взяв на себе добровільно. Поганий був би з нього урядовець і громадянин, аби він двічі не подумав, як повестися йому зі мною, порядним сусідом своїм — по-людські, зичливі, чи як з маньяком і ворохобником, — і як переступити бар'єр добросусідства, не вдаю-

чись до брутальних слів чи інтонацій, продиктованих ситуацією. Можна не сумніватися, що коли б у нашему Массачусетсі знайшлася тисяча, сотня чи бодай десяток конкретних, з ім'ям та прізвищем, людей, — аби знайшлося хоч десять **порядних**, та що там десять — хай би **один** на весь штат Массачусетс **ПОРЯДНИЙ** відпустив на волю своїх рабів, відходячи у такий спосіб від спілки з державою, та ще й сів би за це у тюрму — це означало б кінець рабовласництва у всій Америці. Справа не в тім, яким дрібним може здатися перший крок; зроблене добре раз — залишається таким навіки. Та ми, на жаль, воліємо лише балакати на цю тему ще й вважаємо оці балочки своїм покликанням. Реформа має до своїх послуг десятки газет, але жодна людина конкретно її не служить. Аби мого шанованного сусіда, депутата законодавчих зборів штату, де він не шкодує життя на дебати з приводу прав людини, не залякували в'язницями штату Кароліна, а таки посадили в Массачусетсі—штаті, що аж палає бажанням приписати гріх рабовласництва своїй посестрі Кароліні, хоч досі усі розбіжності між ними зводилися до окремих актів негостинності — ці дебати зійшли б з порядку денного вже наступної сесії.

За такої влади, що садовить в тюрму безневинних, за гратами — законне місце для кожної порядної людини. Нині в'язниця — єдине відповідне місце, призначене штатом Массачусетс для всіх волелюбних і незалежних громадян, котрих штат ізоляє і

10:12

відлучає від громадського життя своїм законодавством, хоч вони вже й самі ізолявалися й відокремилися від нього своїми моральними зasadами. Тільки тут знайде їх утікач з плантацій, відпущенний під чесне слово військовополонений мексиканець чи індіанин-абориген, що побивається за кривди свого племені. Тут, на відгородженні, але вільнішій і почеснішій території, де уряд тримає тих, хто не за, а **проти** нього; тут, у єдиному на всю рабську країну притулку, де вільна людина може уберегти свою честь. Якщо хто думає, що там він втратить можливість впливати на події, що голос його звідси не досягне державного вуха, що за гратами він перестає бути ворогом держави, то він просто не враховує ні того, наскільки правда сильніша за кривду, ні того, як подвоюються ораторський хист і витривалість борця з несправедливістю, коли він відчує її пазурі на власній шкірі.

Зробіть свій остаточний вибір, віддавши не просто клаптик паперу — бюллетень, а всю силу свого впливу. Меншість безсила тоді, коли вона покірно пристосовується до більшості, — тоді вона її не меншість навіть; але ніщо перед нею не встоїть, коли вона опирається з усієї сили. Опинившись перед вибором — тримати усіх правдолюбців за гратами, або скасувати рабовласництво чи там припинити війну, держава зробить його без зайвих коливань. Аби тисяча громадян не заплатила на сей рік податків — вони вчинили б менший злочин,

ніж коли платять їх, допомагаючи цим самим державі чинити насильство і лiti кров невинних. У цьому їй полягає концепція мирної революції, якщо така революція можлива. Коли збирач податків чи інший урядовець питает мене, як вже один питав: «Що ж я тут можу вдіяти?» — я відповідаю: «Коли їй справді хочеш щось вдіяти — відмовся від служби!» Коли громадянин перестає коритися а урядовець зрікається посади, тоді, власне, революція й звершується. Хай навіть пролітиться кров! А хіба не та сама кров струменить, коли завдають ран сумлінню? Кріз рану в совісті витікає справжня гуманність і безсмертя душі людської, і кривавить вона безупинно до остаточної загибелі людини. На наших очах кривавиться ця рана!

Я все говорю про тюремне ув'язнення порушника а не про майнові конфіскації (хоч обидва методи практикуються на рівних правах), бо люди, що, домагаючись справедливих законів, стають смертельними ворогами скорумпованої влади, як правило, не тратять занадто багато часу на накопичення власності. З держави їм відносно мало користі і тому найменший податок здається їм непосильним, особливо тоді, коли на нього вони повинні заробляти фізичною працею. Якби знайшовся хтось такий, що обходиться в житті зовсім без грошей, то навряд чи наважилася б держава вимагати їх з нього. А от людина маєтна (хотілося б уникнути якихось образливих порівнянь) завжди за продана системі, котра зробила її багатою... Уза-

гальнюючи гранично, можна сказати так: чим більше грошей, тим менше цноти, бо гроші беруть на себе посередництво між людиною та речами, здобуваючи їх для неї, а яка ж може бути цнота у здобуванні самих грошей? Вони усувають багато запитань, на які треба **було б шукати** відвіді, в той час як єдиним новим питанням, поставленим ними, є хоч важке, зате не дуже гостре: «як їх розтратити?» Отак вислизає з-під ніг моральне підґрунтя. Шанси на виживання зменшуються пропорційно до збільшення кількості так званих «життєвих засобів». Найбільше, що може зробити, розбагатівши, людина для піднесення власного духовного рівня, це спробувати втілити в житті ті плани, що зігрівали її душу в часи бідності. Христос відповів іродіянам так, як вони заслужили собі: «Покажіть мені гріш податковий! — сказав він і продовжив, коли один вийняв копійку з саквиці: «Якщо ви користуєтесь монетами зображенням кесаря на них, і коли саме він забезпечує їх обітта повновартість, тобто якщо ви **причетні до сеї держави** і залюбки користуєтесь перевагами цезарського правління, — то віддайте ж йому його долю, коли він вимагає. Отже, віддавайте кесареві те, що є кесаревим, а Богові те, що належить Богові». З цим і відійшли вони, нітрохи не умудрившись відносно того, що є чиїм, бо й не хотіли знати.

Спілкуючись із найбільшими лібералами з-поміж близких своїх, я збагнув, що попри всі свої бала-

ки про вагу і серйозність проблем громадянства і турботи за спокій у суспільстві, вони ніяк не можуть обійтися без опіки існуючого уряду і боятися наслідків, на які непідпорядкування могло б наразити майно та безпеку їхніх родин. Як на мене, то мені бридко навіть подумати удастися хоч на мить під захист держави. Але ж вона — варто лише супротивитись її владі, коли присилає свою податкову повістку — може загарбати й довести до знищення усю мою власність, дошкуляючи в такий спосіб мені й моїм дітям. І це вже справжня біда, що не дає людині жити чесно а разом з тим і комфортно, зберігаючи власну гідність. Який тоді сенс наживати добро, коли відомо, що воно однак пропадає? Краще вже в найми податися або захопити де-небудь вільну ділянку, крадькома вирощувати на ній рівно стільки, скільки треба на прохарчування, і швиденько з'їсти увесь урожай. Краще жити вже самотиною, покладаючись виключно на власні руки, бути завжди підперезаним і готовим знятися з місця, кинувши напризволяще усі спраї. Розбагатіти можна навіть у Туреччині, але для цього треба зробитися бездоганно покірним підданим турецького уряду. Ще Конфуцій сказав, що «коли державою правлять на слухних засадах — нещасним і вбогим бути ганебно, а коли державою не правлять на слухних засадах — ганьблать людину багатства і титули». Ні, хоч я й хочу, щоб Массачусетс поширював і на мене свою опіку десь у далеких портах Півдня у випадку загрози моїй

10:14

свободі чи поки я працьовито збиваю собі статок якимось мирним ремеслом у дома, та все ж можу дозволити собі виявити непокору штатові Массачусетс і не визнавати за ним права на мою власність моє життя. Сплатити кару за непокору у всіх відношеннях обійтися мені дешевше, ніж покоритися. Покорившися, я відчував би себе так, щоби я менше вартий, ніж воно є насправді.

Я мав сутичку з урядом штату кілька років тому, коли іменем церкви мені загадали сплатити певну суму проповідникові, що його проповідей слухав, бувало, мій батько, а я ос особисто — ніколи. «Плати — звеліли мені, — або сідай під замок!» Платити я відмовився. На жаль, хтось інший знайшов за потрібне заплатити за мене. А я не бачив, з якої це рації учителя обкладають податком на попа, а не попа на користь учителя, бо тоді я не був на офіційній державній службі, а заробляв приватно за рахунок добровільних батьківських внесків. Я не розумів, чому б школі не подати рахунку, вимагаючи субвенції від штату так само, як це робиться для церкви? Та все ж (напосівся збиральщик податків) я дав себе умовити зробити приблизно таку письмову заяву: «Я, Генрі Торо, доводжу до відома кожного, кому це знати належить, що не бажаю вважатися членом будь-якого формального об'єднання, до якого я не вступав». Заяву я подав до рук міському канцеляристові, вона десь і нині в нього. Уряд штату, поінформований у такий спосів, що я не бажаю, аби мене рахували членом цієї

10:25

Емерсон, Ролф-Волдо (Emerson, Ralf Waldo; 1803—1882) — американський філософ-трансценденталіст і письменник, однодумець і приятель Генрі Торо. Широкого поширення набрала літературна легенда (не підтверджена, однак, в даному тексті) про те, що Емерсон, побачивши Торо за гратаами міської в'язниці, вигукнув: «Генрі! Чому ти там?». На що наш філософ відповів: «Ти краще скажи, чому ти — там» (тобто на волі).

церковної громади, вже більше ніколи не турбував мене подібними вимогами, хоча й заневняв тоді, що не може відступити від заведеного порядку. Аби знаття, як вони всі називаються, я б у цей спосіб виписався б з усіх до єдиного товариства, до котрих ніколи не записувався; але де ж ти будеш шукати їх комплектний реєстр?

Виборчого податку я не плачу вже щість років. Через це мене раз посадили в тюрму на одну ніч. Втупившись жадібним від цікавості поглядом у зимирувані з великих кам'яних бріл стін у два чи три фути завтовшки, дерев'яні двері у фут (ще й залізом окуті), металеві грани, що затримували частину денного світла, я мимоволі був вражений дурістю інституції, що, запроторюючи сюди, трактує мене так, ніби я — це така собі торба м'яса, кісток і крові, яку можна тримати під замком. Аж парепті добрала вона найкращого вжитку для мене, бо досі навіть не покладала собі, що я на щонебудь придатний. Так я збагнув, що крім цих, кам'яних, стін між мною і рештою суспільства існує ще одна, значно товща івища, яку йому треба здолати, щоб стати таким вільним, як я. В'язнем я себе не відчував ці секунди; отже ці мури виявилися марно переведеним вапном і камінням. І здалося мені, що тільки я, єдиний з-поміж усіх мешканців міста, сплатив свій податок. Тут вони просто не знали, за кого мене рахувати, і поводилися зі мною так, як завжди це чинять люди поганого виховання. Однак, і визвіряючись на мене, і звертаючись

10:15

лагідно, — вони все одно помилялися, бо думали, що я тільки й хочу, що опинитися на той бік цих кам'яних стін. Мені залишалося тільки всміхатися, дивлячись, з якою ретельністю беруть під ключ мої думки — в той час, як вони вільно ширяли услід за тюремниками без ніякого стриму і упину. Адже крім думок в мені не було нічого небезпечного. Не маючи доступу до моого ества, вони вирішили покарати мое тіло, геть як ті хлоїчаки, що, неспроможні порахуватись з дорослим, котрий ім дозволив, зганяють злість на його собаці. Я зрозумів, що держава — це досить дуренька організація, боязка, мов та самотня тітуся, що третмить над своїми срібними ложками і не вміє розпізнати, хто її друг, а хто ворог. Через це я втратив останню повагу до держави, не зберігши в душі нічого, окрім жалю.

Отже, держава ніколи свідомо не виступає проти виявів людського духу: розуму та моралі. Вона бореться тільки з тілом та відчуттями людини. Ні розуму, ні вищого порядку моральність не сусідує в арсеналі держави з методами сили, фізичного впливу. А я народився не на те, щоб мене сильувано. Дихатиму так, як мені подобається, і побачимо, чиє буде зверху. Яка у юрбі сила? Здолає мене тільки той, хто керується законами досконалішими за ті, яким підпорядкував себе я. Хто де бачив людину, **вимушенну жити** так а не інакше юрбою якихось інших людей? І що б то було за життя? Опинившись віч-на-віч з урядом, котрий

якже мені: «Гроші або життя!», чого б це я кванився віддавати йому гроші? Може у нього серйозні фінансові труднощі, з якими він не знає як упоратись? То я йому тут не помічник. Хай сам про себе дбає, як ми це робимо, і не треба розводити зайвих сантиментів. Я не відповідаю за справне функціонування державного механізму, мій батько не механік. Знаю, що коли жолудь і каштан упадуть на землю поруч, жоден з них не лежить без руху і не поступається місцем другому, а кожен поводиться згідно з законами свого ества: бубнявіють, проростають і любесенько собі ростуть обое аж поки, може статися, один не заглушить своєю тінню і не знищить іншого. Не маючи змоги жити так, як велить природа, рослина вмирає; так само й людина.

Ніч у в'язниці була для мене новим і досить цікавим переживанням. Коли я увійшов туди, в'язні, в самих сорочках, без піджаків, сидячи на порозі, вели статечну бесіду і розкошували вечірньою прохолodoю. Та ось наглядач скомандував: «Ну, гайда, хлонці. Пора замикатися!» Всі повставали і скоро я чув лише стукіт черевиків, коли в'язні розходились по камерах. Наглядач познайомив мене з товаришем по камері, характеризуючи його як «хлопця першого гатунку й розумного чоловіка». Цей, коли зачинилися двері, показав мені, де повісити капелюха, і розповів, що воно тут і до чого. Камери білять раз на місяць і наша виглядала як безумовно найчистіший, найпростіше умебльо-

ваний і найзатишніший апартамент на все місто. Поцікавився він, природньо, звідки я і за віщо тут спинився, а я, задовольнившись його цікавістю, в свою чергу спитав, чому він потрапив сюди, бо, природньо, здався він мені людиною порядною і, гадаю, що, як у світі ведеться, так воно й було.

— І чого це вони пришивають мені підпал клуні, коли я нічого не підпалював? — дивувався він іциро.

Зі слів його вдалося зрозуміти, що, мабуть, напідпитку пішов спати у клуню, а вирішив перед сном покурити люлечку, та отак та клуня й згоріла. Здобувши тут собі репутацію людини розсудливої, він сидів чекаючи суду вже третій місяць і мав чекати ще стільки. Проте — цілком вже прижився і був задоволений тим, що має безоплатне харчування та ненайгірші умови утримання.

Одне вікно зайняв він, а друге дісталося мені. Я зрозумів, що коли тут довший час просидиш, то виглядання у вікно стає твоїм основним заняттям. Невдовзі я вже перечитав усі сентенції, викарбувані на фрамугах, обстежив шляхи вгеч попередніх в'язнів, відкрив сліди підпилювання на гратах і зислухав історії різних мешканців цієї камери. З'ясувалося, що навіть це місце мало власну історію, свої власні плітки, що ніколи, однак, не виходять поза стіни в'язниці. Це, мабуть, єдиний на все місто будинок, у якому складаються і оприлюднюються усною передачею вірші, котрі ніколи не з'являються друком. Мій співтовариш показав мені до-

сить довгий стовпчик рукописних строф, складених якимись хлюпцями, упійманими на спробі втекти. За свої зруйновані плани вони помстилися потім голосним виспівуванням цих куплетів.

Побоюючись, що ми більше не побачимось, я викачував із свого однокамерника все, що подужав, та ось нарешті він показав, де мое ліжко і надав мені привілею погасити світло.

Перележати і одну ніч у тюрмі це всеодно, що здійснити подорож у далеку країну, до якої ніколи не сподівався потрапити. Ми спали при відкритих стулках загратуваних знадвору вікон і здавалося мені, що я досі ні разу не чув ні як міські дзигарі вибивають північ, ні як стихає денний гамір у місті. Це було все одно, що побачити моє рідне містечко в есвітлених Середніх Віків, коли наша річка Конкорд інеретворилася в стрімчину Рейну, а перед очима пропливали образи лицарів у металевих обладунках та картини їхніх шпицастих замків. Це голоси старонімецьких бюргерів долинають сюди з вулиць. Я став мимовільним свідком і послухом всього, що говорилось і діялось на кухні поблизько міського заїзду — такі все рідкісні й зовсім нові для мене враження! Рідне містечко мов би наблизилося до мене, я потрапив у саму серцевину його життя. Раніше я не мав справи з його офіційними складами, а це був найособливіший серед них: адже Конкорд — адміністративний центр графства. Тепер я почав орієнтуватись, чим зайняті думки його мешканців.

Вранці сніданок нам подали через отвір у дверях на маленьких бляшаних тацях, завужених як раз по ширині отвору. На кожній було по пінти каека з пайкою чорного хліба та по металевій ложці. Коли гукнули здавати посуд, я виявився настільки «зеленим», що поклав заодно і недоїдену рештку пайки. Напарник ледве встиг вихопити її і звелів приберегти на обід чи вечерю. Невдовзі після цього його випустили до праці на сінокіс у поблизу поліх полях, куди він ходив щодня на весь день до вечора. Він попрощається зі мною назовсім, дсдавши, що навряд чи вже застане мене тут.

Вийшовши із в'язниці (бо хтось потурбувався за мене і заплатив той податок), я не відчув, щоб, бе ручи в цілому, в мені відбулися ті зміни, які помічає в собі той, хто сів молодим, а вийшов, ледве дібуляючи ногами, сивобородим старцем. Зате зміни в моїх очах зазнало все в оточуючому світі (місто, штат, уся країна), і зміни значно більшої за ту, що може статися просто з плином часу. Я тепер бачив виразніше, у якій державі живу. Я тепер бачив, до якого ступеню можу розраховувати на дружбу і добropорядність людей, серед яких живу; бачив, що дружба та годиться тільки на добру погоду; що вони не так вже й завзято стоять за правду; що ми через їхні забобони та упередження належимо до різних рас, так як члівіці з малайцями; що на віттар гуманізму вони не ризикнуть покласти нічого, навіть бодай майнівого; що, нарешті, не такі вони вже й шляхетні, а тільки став-

ляться до злодія так, як він до них, і сподіваються за допомогою певних механічних обрядів, кількох молитв та виходом час від часу на якусь надзвичайно правильну, хоч і зовсім безкорисну «стезю» порятувати свої душі. Може я й надто суверо суджу своїх співгромадян, адже, мабуть, багато хто з них просто не знає, що серед інших закладів нашого міста є ще й тюрма.

Колись був у нашему місті звичай вітати неспроможного боржника після ув'язнення жестом з чотирьох пальців, приставлених до ока в переплетенні, що символізує тюремні грati: «Ну, як воно там?» Мене сусіді так не привітали. Вони спочатку глянули на мене, потім перезирнулися між собою, ніби я прибув здалекої мандрівки. Мене взяли під варту тоді, коли я йшов до шевця по черевики з ремонту. Відпущений вранці, я довершив свій намір і, перевзувшись у полагоджену пару, приєднався до компанії, що збиралася в ліс по ягоди і горіла бажанням, щоб я очолив її. За яких півгодин — по дорозі нас підвезли кіньми — я вже був посеред ягідних галявин найвищого з наших узгір'їв за дві милі від міста. Ніякої держави я там ніде не бачив.

Оце і вся історія «Моїх в'язниць».

Я ніколи не ухилявся від сплати дорожнього податку, бо добрым сусідом людям бути мені хочеться так само, як і кепським підданим державі. Що ж стосується підтримки шкільної справи, то я свої обов'язки виконую безпосередньо як учитель. Не

10.4

через якісь окремі пункти податкового реєстру я відмовляюсь оплачувати його. Ні. Просто я хочу відмовитися підкорятися державі, реально усунутi себе з-пiд її влади і триматися вiд неї якнайдалi. Я не хочу вистежувати, коли б i мiг, де там мандрує мiй долар, поки на нього не куплять людину або мушкет, щоб убити її з нього — долари не виннi! Але за наслідками своєї законопокiрностi я хотiв бi простежити. Фактично я нишком оголосиз вiйну державi, вiйну своєрiдну, бо її надалi збираюся користуватися всiма благами i вигодами, якi зона надає громадянам.

Якщо хтось платить податок за мене з поваги до держави, вiн робить тiльки те, що вже зробив за себе, чи, скорiше, потурає несправедливостi ще активнiше, нiж вимагає вiд нього уряд. Якщо ж вiн робить це з хiбно вiтлумаченого cцiвчуття до самого платника, щоб порятувати його власнiсть чи зберегти його самого вiд тюми, то вiн тодi просто не обмiркував, у якiй мiрi дозволяє своїм приватним почуттям вступати в суперечнiсть з iнтересами суспiльства.

Така, отже, моя позицiя нинi. Але люди не повиннi надто цупко триматися своїх позицiй, щоб iхнi дiї не диктувалися самою вipertistю i неналежним ставленням до чужої думки. Слiд зрозумiти, що треба робити тiльки те, що вiд тебе вимагається, i тiльки тодi, коли це потрiбно.

Інодi я думаю собi так: «Стривай, цi люди хотiть добра, просто вони не досяг мудрi. Вони є

діяли краще, аби знали як. Не муч їх, змушуючи поводитись з тобою так, як вони б не хотіли. Але потім приходить інша думка. «То що ж, чинити так, як вони чинять, і цим наразити інших на ще гірші муки, тільки іншого гагунку?» А тоді знову, буває, кажу собі: «Коли мільйони мирних громадян без лихих намірів, не маючи нічого проти себе ссобисто, приходять і домагаються пару тих нещасних шілінгів ще й через свою конституцію не можуть ні скасувати, ні замінити своїх вимог, а ти, в свою чергу, позбавлений змоги апелювати до інших мільйонів громадян — то навіщо тобі опираєтися цій переважаючій сліпій силі? Адже не бунтуєш ти так завзято ні проти холоду, ні проти голоду, ні проти вітру з хвилями, адже спокійно миришся з тисячма подібних лих, адже не пхаєш голову в вогонь».

Та в міру усвідомлення того, що ця сила не зовсім сліпа, а частково і людська, враховуючий, що з цими мільйонами я звязаний як з мільйонами людей, а не сліпих чи бездушних предметів, я приходжу до висновку, що можливість апелювати є. Перш за все і негайно — апелювати їм до їхнього Творця, а потім — їм перед собою ж. А вкладаючи на вмисне голову в огонь нема чого лементувати, до вогню чи до Творця вогню, тут тільки на себе нарікати можна. Якби я міг переконати себе, що маю право задовольнитися людьми такими, які вони є, і сприймати їх у відповідний спосіб, не виходячи з власних вимог і міркувань відносно того, якими їм

і мені належить у деяких випадках бути, — тоді, наче добрий мусульманин і фаталіст, я змусив би себе задовольнитися існуючим станом речей і сказати собі, що, мовляв, на те воля Божа. І, окрім усього іншого, між опором саме цій силі і опором чисто фізичній чи стихійній силі є та різниця, що супроти неї я ще маю деякі шанси, в той час як сподіватися змінити, подібно Орфеєві, природу скель, дерев і звірів я не можу.

Я не хочу сваритися ні з окремими людьми, ні з цілою країною. Не буду розщеплювати волосину надвое вздовж, вишукуючи досконаліх дефініцій, чи виставляти себе країним за своїх співгромадян. Признаюся, що я швидше вишукую найменшої зачіпки, претексту, щоб підкоритись нашим законам. Я аж надто готовий на це, у мене є справді підстави для подібних підозр. Щороку, коли приходить податковий інспектор, я переконуюсь, що готовий іще раз переглянути всі дії й позиції як федерального уряду так і уряду штату, зважити всі настрої в народі тільки для того, щоб знайти виправдання своїм конформістським тенденціям.

Свій край кохаймо наче батька й матір,
І коли в час лихий не вдається
Свою любов і труд їм посвятити —
Зважмо на наслідки, даймо душі науку
В ділянці совісті і віри,
А не бажання влади й вигід.

Сподіваюся, що колись держава все ж таки зможе перебрати з моїх рук у свої всі починання у

цьому напрямку, і я вже не муситиму бути більшим патріотом, ніж інші мої земляки. З пересічної точки зору наша конституція попри всі свої вади — дуже хороша, законодавство і суди — авторитетні, навіть наша країна та нинішній американський уряд у багатьох відношеннях досить небуденні і варті хвали та всенародної вдячності, принаймні багато хто так вважає. Піднявшись трохи вище над середнім рівнем, ми побачимо їх такими, як я описую вище. А примірявши їх до ще вищого стандарту, а потім і до найвищого — хто зуміє сказати, чим вони є насправді, і чи взагалі варто морочити собі ними голову?

Проте, сам по собі уряд не вельми мене обходить і я постараюсь обйтись мінімальною кількістю уваги до нього. Не так вже й багато моментів у житті, навіть у посейбічному, земному, коли доводиться миритись з його існуванням над тобою. А людям, не привченим мислити, вільним від високих поривань та позбавленім широкої уяви (усього того, без чого **не рідко можна жити, довго не помічаючи за собою якихось вад**) нерозумні правителі чи реформатори взагалі не здатні завдати серйозної шкоди.

Я знаю, що більшість думає інакше, ніж я. Ще менше влаштовують мене ті, що в силу своєї професії поклали життя на дослідження цього й подібних йому предметів. Державні діячі й законодавці, повністю солідаризуючись з інституцією, яку вони представляють, ніколи не помічають подробиць її

оголеної натури. На словах вони рухають суспільством, але ж на ділі не мають по їм ніякої точки опори.

Можливо вони й не позбавлені досвіду та кмітливості, може й спромоглися на якісь хитромудрі чи навіть корисні законопроекти, за що ми ім щиро вдячні, та вся їхня мудрість і практичність не виходять за певні, не дуже широкі межі. Вони охоче забувають, що не політика і не засада взаємовигідних компромісів правлять світом. Вебстер ніколи не придивлявся до дій уряду критичним оком, тому його думка не може бути авторитетною. Його промови здаються мудрими тим членам законодавчих зборів, котрі не задумуються над потребою радикальних реформ існуючого способу правління, а от в очах мислителів і тих, хто встановлює вічні закони, Вебстер і в очі не бачив того, про що говорить. Я знаю людей, котрі глибоким і мудрим аналізом проблеми реформ могли б легко довести, наскільки низький рівень його розуму і моралі. Та все ж на тлі дешевих обіцянок реформаторів та ще дешевшої дотепності й медоточивості загалу політиків тільки його промови слід визнати логічними й чогось вартими, за що ми й вдячні Небесам, що нам його послали. У порівнянні з іншими він завжди видається енергійним, самобутнім і, головне, практичним політиком. І все ж не мудрість, а обачність найвизначніша його прикмета. Правда адвокатів — то ще не є Правда, а радше логічний висновок або доцільний мовний зворот, бо істина завжди

гармонійна в собі і зовсім не надається на те, щоб доводити можливість такої справедливості, що здана мирно уживатися з безправ'ям. Недарма Вебстера наділили титулом «Захисник Конституції», він цілком заслужив його. Якщо він і здійняв коли руку, то тільки на її захист. Він не ватажок, він зірний послідовник. Його вожді — люди 1787 року. «Я й сам ніколи не збирався і не думав збиратися, ніколи не підтримував і не думав підтримувати тих, що збираються порушити первісно заведений порядок, за яким поодинокі штати входили до нашої Сполучки» — говорить він. А стосовно санкціонованого конституцією невільництва негрів він каже: «Оскільки воно входило складовою частиною до початкової угоди — то нехай так і залишається». Попри весь свій глибокий, проникливий і гнучкий розум Вебстер нездатний вилучити факт з мережі його політичних взаємозалежностей і розглянути його таким, який він є в світлі інтелектуального аналізу (як, наприклад, належить нам у Америці, сьогодні і тут, підходить до проблем рабства?). Наважується натомість (чи мусить попри свої бажання) дати пібі-то свою особисту думку і абсолютно чесну га щиру, хоч насправді продиктовану відчаем, відповідь (гарненький урок суспільної моралі можна з неї запозичити!): «Спосіб урядового регулювання проблеми рабства в тих штатах, де воно існує, залежить від розсуду урядів цих штатів, їхнього почуття відповідальності перед виборцями, перед усім комплексом законів власності,

гуманізму і справедливості, перед Богом нарешті. Асоціаціїabolіціоністів, що десь там утворюються чи то під впливом гуманних почуттів, чи з інших причин, — все одно не мають сюди ніякої дотичності. Вони ніколи не мали жодної підтримки від мене і ніколи її не одержать».

Ті, що не знайшли чистішого джерела істини, полінувавши піднятися проти течії близче до витоків, тримаються — і правильно роблять! — Біблії та Конституції, зі страхом і вірою причащаючись з них. Але ті, що знаходять струмок, котрий наповнює це озерце чи той ставок — уперізують свої чресла ще раз і продовжують прочанський шлях до самих першоджерел.

Америка ще не зродила геніальних законодавців. Вони й у історії світу належать до рідкостей. Операторів, політиків, красномовців вистачає, хоч греблю ними гати, але не отверзав ще вуст такий промовець, що зумів би розв'язати пекучі проблеми дня-насущного. Ми полюбляємо красномовство для самого красномовства, а не в ім'я істин, котрі воно могло б уявити, і не в ім'я героїчного зриву, на який воно могло б нас підштовхнути. Наши законодавці ще не зрозуміли, що свобода торгівлі, свобода особистості, свобода об'єднань і свобода совісті мають для нації цінність відносну. Ім ще бракує кваліфікації чи таланту, щоб вирішити не такі вже й складні питання податків і фінансів, торгівлі, промисловості, сільського господарства. Як-

би нас віддали під владу самої ораторської вправності членів Конгресу, без коректив у вигляді щоденної практики та справедливих скарг від народу, Америка б не довго зберігала своє високе становище серед інших держав. За всі вісімнадцять століть, — хоч, може, я й не маю права говорити цього, — анітрохи не застарів «Новий Заповіт». Та де ж той законодавець, що матиме досить розуму й практичних здібностей, аби проявити себе у світлі, прорітому святою книгою на премудрість законотворчості?

Всевладність уряду, навіть такого, котрому я згоден коритися, — бо я б з охотою корився тим, хто вміє і може чинити краще ніж я, а в багатьох випадках навіть тим, хто не вміє і не може чинити хоча б так добре, як я — усе ще далека від повноти. Щоб стати такою, влада має бути санкціонована і підтримувана з боку підвладного їй громадянина. Уряд не може претендувати на всю повноту прав на мою особистість і власність. Досить з нього тієї частини, яку я йому делегую. Шлях від абсолютної монархії до конституційної, а від конституційної монархії до демократії був поступальним рухом у напрямку до повного пошанування прав особистості. Вже навіть китайські філософи мудро вважали людську особистість основою імперії. Чи та демократія, яку ми знаємо, є вже останнім з можливих до впровадження в методи управління досягненням? Чи не можна ступити ще на крок уперед до визнання і реалізації прав лю-

дини? Справді вільної і освіченої держави не буде на світі доти, доки окрема людська істота не буде визнана за вищу і незалежну силу, від якої походить вся сила і влада держави. Я тішу себе думкою, що з'явиться нарешті така держава, котра спроможеться бути справедливою до всіх своїх підданих і трактуватиме кожну індивідуальність так, як велено трактувати близнього. Така держава і не подумала б вважати несумісним зі своїм благом існування тих нечисельних, що живуть обіч неї, не втручаючись до її справ, неохоплені нею, хоч і вірні своїм обов'язкам щодо своїх близьких та співгромадян. Та держава, що зродить подібний плід і змириться з його відпадінням у пору зріlosti, вторує шлях ще досконаліший і славетніший своїй наступниці — державі, котру я теж собі вимріяв, але якої ще ніде ніхто не бачив.

ПРИМІТКИ

Стор. 3. Мотто — влучний вислів, афоризм, епіграф, девіз. **Найкращий уряд той, що найменше урядує.** (That government is best which governs least — Девіз Томаса Джефферсона. слова з інавгураційної промови при вступі на пост президента 1801 року, у якій новообраний президент підкреслив необхідність «мудрого й турботливоого уряду», який би давав про лад і спокій у країні, але давав людям право «вільно вирішувати самим, як вони бажають трудитися і яких удосконалень домагатись, та не однімав би від них заробленого шматка хліба».

...заперечення, що висуваються проти постійної армії... — Ідея вільнонайманих збройних сил була притаманна політичній думці заокеанських колоній з самого початку визвольної антиімперської боротьби, коли всяка військова (рекрутська чи загальна) повинність здавалася суспільству вільних громадян огідним феодальним пережитком. Моральність і доцільність викупу від служби (чи навіть участі у війні) за гроші обґрунтовано в працях Томаса Пейна.

...нинішня мексиканська війна... — йдеться про війну 1846—1849 років, розв'язану під тиском економічних та територіальних інтересів насамперед південних штатів. Почалася з повстання американських поселенців мексиканської провінції Техас, що завершилось усамостійненням її, а згодом (1845 рік) і приєднанням до США, через що й почалися воєнні дії між арміями обох країн. Війна для Мексики закінчилась втратою не тільки Техасу, а ще й території ниніших штатів Каліфорнія, Невада і Юта (з Техасом — 918000 квадратних миль).

Стор. 5. ...що звуть себе противниками всілякої влади... — від луння дискусій навколо ідей В. Годвина (1756—1836) та П.-Ж. Прудона (1809—1865), дуже популярних на американському континенті, хоч перший ідейний анархіст-американець Теккер народився щойно 1845 року. Вплив анархізму помітний в головний проблематиці американських філософських шкіл трансценденталізму та прагматизму.

Стор. 7. Там не чулось ні бубнів... — цитата з твору англійського поета Чарльза Уолфа (Charles Wolfe, 1791—1823) «Похорон сера Джона в Корунні».

Рейнджеї — добровільні помічники поліції в США.

Стор. 8. ...«глини», котрою «од вітру хтось заткнув щілину» — парадифраз з драми В. Шекспіра «Гамлет».

Стор. 8. Я надто шляхетний... — цитата з драми В. Шекспіра «Король Джон» в перекладі М. Литвинця, зробленому спеціально для цього видання. В опублікованому раніше перекладі М. Пала-марчука подає (щоправда, з порушенням строфіки) це місце так:

Занадто ми високого коліна,
Щоб під чиєюось владою ходити,
Щоб, як слуга, виконувати чакази,
Чи стати сліпим знаряддям у руках
Нехай би хоч якої там у світі
Могутньої держави.

...період революції 1775 року. — Мається на увагі війна за незалежність від Британської імперії 1775—1783 років, що дійсно мала одночасно характер буржуазно-демократичної революції.

Стор. 9. ...деякі зарубіжні товари, імпортовані в його гавані... — наслідок на славнозвісне «бостонське чаювання», протестаційну акцію групи (50 чол.) патріотів на чолі з Самюелем Адамсом, що, перебравшись індіанцями, проникли 16 грудня 1773 року на кораблі в бостонському (штат Массачусетс) порту і викинули у воду 343 (а за іншими джерелами 840, плюс — через два дні — ще 17 в нью-йоркському порту) ящики чаю. Так завершилось «змагання зasad» між центром імперії та місцевим самоврядуванням, котре поступово і наполегливо засобами споживачського бойкоту домагалось скасування мита на ввіз деяких товарів. Останній з них — чай — обкладався символічною сумою (шість пенсів за кілограм) проти волі як продавців так і споживачів, єдино для збереження авторитету метрополії. Твердолоба реакція короля і парламенту на «бостонське чаювання» збурila населення колоній до того, що скликаний спеціально Перший Континентальний конгрес ухвалив законодавчі акти, що означали фактичний вихід зі складу Британської імперії, хоч декорум вірнопідданства короні було дляiproformi збережено.

Пелі, Вільям (Paley, William; 1743 — 1805) англійський богослов і філософ, представник течії утилітаристів. Син сільського вчителя, студіював а згодом, і викладав у Кембріджі, з 1782 обрав духовну кар'єру, 1785 дебютував працею «Філософські засади моралі й політики», що принесла йому відомість і авторитет, підкріплений згодом ще низкою поважних наукових трактатів. («Часи святого Павла», «Огляд доказів християнства», «Натуральна теологія» та ін.).

44

Стор. 10. **Держава хвойда! Суки...** — цитата з драми англійського поета Турнера (Tourneur, Cyril; 1575—1626) «Трагедія месника».

Стор. 14. ...саме ці люди підставили за себе заміну... — Закон про збройні сили дозволяв наймати замість себе за відповідну плату охочих до служби в армії навіть під час війни (див. примітку до стор. 3).

Стор. 16. ...особистість ламається навпіл... — у тексті тут вдало використано буквальне значення слова *individual* (особистість, буйк. — «неподільне»).

Стор. 19. Людям, що звуть себеabolіціоністами... — Аболіціоністи — учасники руху за ліквідацію невільництва негрів.

Стор. 20. ...але жодна людина й конкретно не служить... — очевидне перебільшення, що пояснюється, можливо, тільки полемічним запalom публіциста, бо ж відомо, як до самозречення віддано боролися з рабовласництвом якраз конкретні, з іменем-прізвищем, американці й американки Джон Вулмен, Вільям Ллойд Гаррісон, Фінней, Олмстед, Теодор Д. Велл, Артур Таппан, Ельяс Ловджей, Гарріет Бічер-Стоу та багато інших. Сам Торо з часом лістував нагоду заперечити свої слова нарисом «Останні дні Джона Брауна» (1860).

...роздіжності між ними зводилися до окремих активів неготинності... — Важко вгадати, які саме конкретні події мас-автор на увазі. Традиційно ж штат Південна Кароліна вважався твердинею рабовласництва, в той час як пінчій Массачусетс, батьківщина Торо, був осередком прогресивних, політичних віянь і притулком для втікачів-негрів. Переходування рабів до 1850 року каралося законами окремих штатів, що схильні були застосовувати їх і до громадян сусідніх, навіть таких ліберальних, як Массачусетс, хоч його представники у Сенаті і Конгресі надто схильні були до компромісних поступок планктаторам на річ едності союзу штатів, чим, певне, й пояснюється сарказм автора.

Стор. 23. **Христос відповів іродіям...** — тут Г. Торо своїми словами переповідає відому притчу про динарій кесаря попану в різних редакціях євангелістами Матфеєм (XXII, 19) та Лукою (XX, 21—25).

Стор. 26. ...дерев'яні двері у фут... — Фут — американська міра довжини, приблизно 30 см.

Стор. 31. ...по пінті какао... — Пінта — американська міра місткості, 470 мл.

...сів молодим, а вийшов.., сивобородим старцем... — натяк на історію Рін-Ван-Вінкля з одноіменного оповідання американського письменника Вашингтона Ірвінга (Irving Washington; 1783—1859).

Стор. 27. ... історія «Мої в'язниці». — Іронічний натяк на «Мої в'язниці» — автобіографічний твір Сільвіо Нелліко (1788—1854), італійського поета-карбонаря, автора патріотичної драми «Франческа да Ріміні» і співробітника національної періодики, заручженого до 15 років ув'язнення австрійським окупантівм судом, з яких він відсидів 11 і став пionером та одним з перших піонерів такого популярного, на жаль, до нині тюремно-табірного жанру художньої прози.

Стор. 35. **Свій край кохаймо...** — цитата з драми «Битва при Альказарі», англійського драматурга дошеспірської доби Джорджа Шела (Shel, George; 1558—1597), переклад М. Літвиця.

Стор. 37. Вебстер, Даніел (Webster Daniel; 1782—1852) — американський державний діяч, видатний промовець і політик, неодноразово обирається до Контресу (якраз від штату Массачусетс), був Державним секретарем США. Як демократ він гостро виступав проти анексії Техасу і американо-мексиканської війни, але в ім'я єдності держави щовсно на компроміс з консерваторами Півдня ви питаннях рабовласництва.

Цитати з промов Вебстера додані до первісного тексту лекції пізніше при публікації.

Стор. 38. ...люди 1787 року. — маються на увазі учасники історичного Конвенту, що завершив свою роботу 17-го вересня показаного року підписанням нової конституції США, що перетворила досить ефемерну конфедерацію окремих колоній в єдину державу.

Стор. 41. ...державі, котру я теж собі вимріяв.. — кінцівка твору Торо перегукується з висновком Емерсона, яким він завершує популярене на той час ессе «Молодий американець»: «Якщо тільки люди діятимуть у відповідності з тим духом, що привів нас у цю землю і продовжує вести далі, ми скоро сягнемо вершин, до яких не долинає ні чужа хула, ні жоден докір власного сумління, створимо нове суспільство і державу, прекраснішу за всі досі бачені історією!».

10:25

Емерсон, Ролф-Волдо (Emerson, Ralf Waldo; 1803—1882) — американський філософ-трансценденталіст і письменник, однодумець і приятель Генрі Торо. Широкого поширення набрала літературна легенда (не підтверджена, однак, в даному тексті) про те, що Емерсон, побачивши Торо за гратаами міської в'язниці, вигукнув: «Генрі! Чому ти там?». На що наш філософ відповів: «Ти краще скажи, чому ти — там» (тобто на волі).